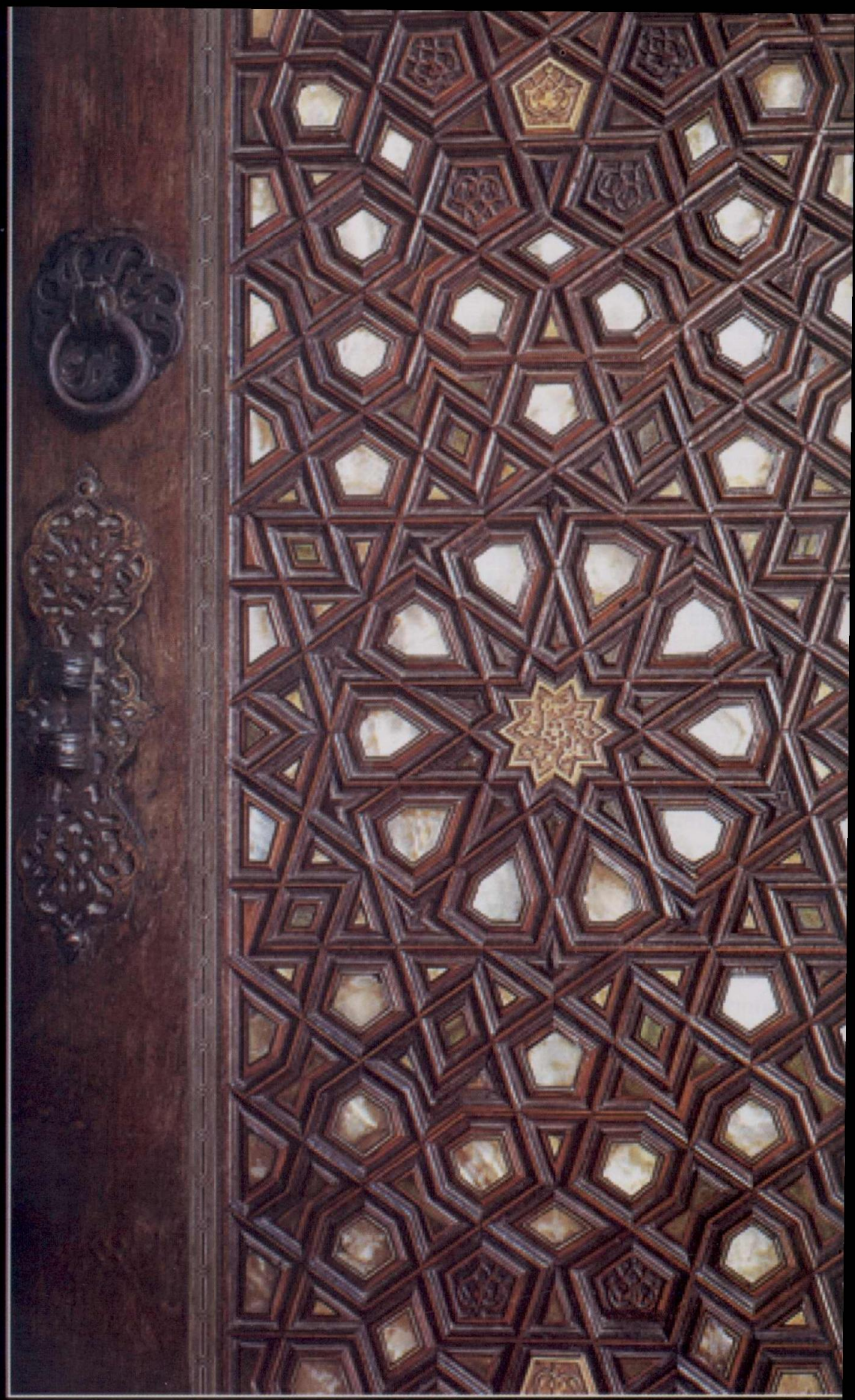

Yrd. Doç. Dr. İnci A. BİROL

Vakıf Eserlerinde Tezyîni San'atların Yeri ve Önemi

Vakıf eserlerinin büyük bir kısmı, aynı zamanda devrinin tezyîni san'atlarını da sergileyen birer millî müze hükmündedir. Bu eserlerin tezyînatında, yapıldığı devrin üslûpları, san'at anlayışı, zevk inceliği, zanaatkâr kesimin elinden çıkan başarılı işleri, devletin gücü ve dünya plânındaki yeri seyredilir. Hele bu seyir, vakıf ve san'at kavramlarının mânâ derinliği ve önemi düşünülerek, hatta düşünmekten de öte gönülden hissedilerek yapılırsa, geçmiş ile gelecek arasında kurulan köprüler, daha ehemmiyet kazanacak ve atalarımızın seslenişleri duyularak onlara hesap verme mecburiyeti hissedilecektir.

Türk tarihinde vakıf müesseselerinin, merkezine insanı olarak bütün yaradılanlara yaptığı hizmetleri, kuruluş gaye ve prensiplerini, zamân içinde karşılaştığı ihânet ve kayıpları hatırlayarak, bilmiyorsak araştırıp öğrenerek kendimizle hesaplaşmanın zamanı geldi de geçiyor bile. Milletçe sık sık şahid olduğumuz, kültür hazinemizde telâfisi mümkün olmayan kayıplar, bu gecikmenin acı sonucu olmalı. Çünkü nisbeten siyâsî tarihi incelenmiş olan Türkler'in, sosyal tarihi ve bilhassa sosyal yapısını yönlendiren vakıf sistemi, bu sistemin içine işlemiş, ona millî bir çehre ve kimlik kazandırmış bulunan kültür tarihi, henüz hakkıyla incelenmemiştir. Dolayısıyla Türkler'in kültür coğrafyasının sınırları da, net olarak belirlenmemiştir. Yurd içinde ve dışında varlığı bilinen zengin arşiv belgeleri incelenerek bunların tesbîti ve tasnîfi yapılmamış, katalogları henüz ilgililerin eline ulaşmamıştır. Neticede, kendimize yabancı kalarak meselelerimize sâhip çıkamamış ve dünyaya kendimizi gerektiği gibi tanıtamamışız.

Bugün yabancı araştırmacıların, niyeti ve doğruluk derecesi ne olursa olsun, hakkımızda ileri sürdükleri her şeyi, üzerinde fazla düşünüp tetkik etmeden kabul ederek benimsemiş olmamızın vahîm sonuçlarını yaşamaktayız. Gene günümüzde "geri kalmış" veya diğer ismiyle "gelişmekte olan" ülkeler arasında sayılmamızın en önemli sebeplerinden biri de bu olsa gerek. Türk tarihinde büyük hizmetlere imza atmış ve başlı başına bir medeniyet hâline gelmiş olan vakıf müesseselerimiz de bu tutumdan nasibini almış, cemiyet içindeki eski mânâ ve önemini kaybederek yıpranmıştır.

Türk tarihinde vakıf şuuru ve hizmeti, Orta Asya bozkırlarında yeşererek hayat bulmuş ve VIII. yüzyılın ortalarından, XIX.yüzyıl ortalarına kadar geçen süre içinde en mükemmel şekline, Anadolu Selçuklular'ı ve Osmanlılar zamanında ulaşmıştır. Dînî, hukukî ve içtimâî müesseseler kurarak cemiyetin sosyal hayatında büyük hizmetler vermiştir. İhtiyaç fazlası biriken servetin, almadan vermenin hazzı içinde ve gönül rızası ile devamlı olarak, ihtiyacı olana aktarılmasını sağlamış, böylece ülkedeki ekonomik hayatın düzenine de katkıda bulunmuştur. Hizmet alanı öylesine genişleyerek sağlam prensiplere bağlanmıştır ki, yapılan hayır işlerinin şekli ve hacmi göz önüne alındığında, Türk tarihinde bir vakıf

medeniyetinden bahsetmek mümkündür. Biz bu yazımızda, vakıf müesseselerini bezeyerek mânâsını, bakanın gözünden gönlüne nakşeden tezyînî san'atların katkılarında ve öneminden bahsedeceğiz.

Klâsik olmuş gelenekli san'at eserleri, ait olduğu milletin büyüklüğünü, dünya hâkimiyetini gösteren bir aynadır. Çünkü milletlerin tarihleri, inançları, gelenekleri, hayata ve insanlara bakışları, kısaca maddî, mânevî bütün dünyası, sâhip oldukları san'at eserlerinde seyredilir. Onun için san'at eserlerinin önemli bir görevi de, târihî belge teşkil etmeleridir.

San'at, milletler arası kavramdır. Fakat her san'atkârın şahsî ve millî bir kimliği vardır ki, bu kimlik mutlaka eserine yansır. Böylece bir san'at eseri meydana gelirken, sâhibinin karakterinden, hayat tarzından, dünya görüşünden ve mensup olduğu milletin san'at üslûbundan özellikler edinerek bir şahsiyet kazanır. Şâyet eser bu özelliğinden mahrum ise, bir kopya veya özentiden ileri gidemez. Kişiliksiz bir eserin, milletler arası bir değere veya şöhrete sâhip olarak klâsikler arasına girebildiği görülmemiştir.

Medeniyetlerin gücü, büyüklüğü, verdiği eserlerle ölçülür, demiştik. Buna bir örnek olması için yine vakıf eserlerinden el yazmalarını

dikkate alalım. Dâimâ dînî eserler başta olmak üzere, pâdişah için hazırlanmış dîvanlar, ilimî eserler, fermanlar, tuğralar, vakfiyeler en mükemmel tezhipleri sînesinde barındıran yazmalardır. Devrinin san'at ve tasarım seviyesi, motif bilgisi, san'at üslûpları ve zanaat erbâbının ustalığı, bu müzehheb eserler tetkik edilerek değerlendirilebilir. Kullanılan malzemenin ve tekniklerin çeşidi, kalitesi, bolluğu, bize o dönemin ekonomik gücünü de tanıtan önemli ipuçlarıdır.

Orta Asya'dan başlayan târihî seyri içinde, farklı coğrafyalarda karşılaştığı farklı kültürleri, sindirip bünyesine katarak Anadoluyarımadası'na gelen Türkler, bu tutumlarını yeni coğrafya üzerinde karşılaştıkları medeniyetlerle de devam ettirmişlerdir. Böylece meydana gelen zengin kültür sentezi ile kendini geliştirmek ve geleneğe bağlı, yenilikçi mükemmel üslûplar sergilemek imkânına kavuşmuşlardır. Asya'da Çinliler ve Sasanîler'le

Ayasofya Camii, I Mahmud Kütüphanesi. 16 y.y

Topkapı Takkeci Camii

sıkı kültür alışverişi içindeyken, İslâmiyet ile tanışıp bu inanç sistemini benimsedikten sonra kültür dünyalarında yeni ufuklar açılmıştır. Daha sonra Abbasiler'le, mânevî ve târihî bakımdan yolları çakışan Türkler, bilhassa Halife Me'mun ve kardeşi Mu'tasim(833) zamanında, Bağdat ve Samerra şehirlerinde söz sâhibi olmuş, İslâmî san'at üslûbunun oluşmasında önemli rol oynamışlardır.

Selçuklular ve Beylikler devirlerinde Anadolu topraklarında yükselen vakıf müesseseleri, buraların bereketini daha arttırarak ahalisinin yüzünü güldürmüştür. Divriği'de Ulu Câmii ve Dârüşşifâsı (XIII. yüzyıl başı), Kastamonu'da Yılanlı Şifahâne (XI. yüzyıl başı), Sivas'da Ulu Câmii, Gök Medrese, Çifte Minâreli Medrese, (XIII. yüzyıl ikinci yarısı) ve bunun gibi pek çok halkın hizmetine sunulmuş âbidevî vakıf eserleri... Bu eserlerde seyredilen mîmârî yapı yanında, bir dantel gibi işlenmiş taş işçiliği, ahşap oymalar, ve künde-kârî tekniğinin en güzel örneklerinden kapılar, minberler, devrinin renk ve desen zevkini aksettiren çiniler, kalemleri, revzenler,

mâdenî eşya, kandiller, seccâdeler gibi kullanılan heryere nakşedilmiş binbir çeşit güzellik...

Osmanlı devleti de, bu sağlam temeller üzerinde yükselirken, aynı zamanda dünyaca ünlü imparatorlukların kültürel geleneklerinin vârisi olmuştur. Bunların arasında Timûrîler, Batı Asya Selçuklular ve Atabekleri, İlhanlılar, Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Mısır ve Suriye Memlûkları,

Bizans, Balkanlar ile Akdeniz devletleri bulunmaktadır. Diyar-ı Rûm illerinde kök salmaya başlayan Osmanlı, bu zengin kültür alışverişi içinde, silinip yok olmak yerine, güçlü devlet yapısı ve şahsiyetli kültür politikası ile beslenerek gelişmiş ve kılıcının keskinliği yanında, kâmiş kaleminin kudreti ve fırçasının kıvraklığı ile de dünyaya hükmeden bir medeniyetin efendisi olmuştur.

Sâhip olduğu inanç ve îman akîdelerine uyarak hayatına taşıdığı, kul hakkı, helâl, haram kavramları ve adâlet anlayışı ile himâyesi altına aldığı ülkelere yardım elini uzatırken, başarılarında önemli payı bulunan kurumlardan biri de vakıf

Kadirga Sokullu Camii

müesseseleridir. Bu hizmetlerin yapıldığı vakıf binaları, câmî, medrese, tekke, han, hamam, çeşmeler, imâretler vb. Türk'ün ince zevki ve üstün yeteneği ile bezenmiş, Türk san'atının zengin üslûplarını belgeleyen eserler inşâ edilmiştir. Bu yapılarda Osmanlı, fethettiği yerlerdeki müslüman veya gayri müslim bütün başarılı ustaları kullanmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın, Süleymâniye Camii ve İnşaatı(1550-1557) kitabında bahsettiği gibi, imparatorluk sınırları içinde en başarılı taş ve duvar ustaları gibi, camî yapılırken gereken bütün işçiler, ehliyetlerine bakılarak mimarbaşının titiz seçimi ile işe alınmış ve devletin ihtişamına yakışan mükemmellikte binâlar bitirilip halkın hizmetine sunulmuştur.

Bu vakıf eserlerinde yeralan, bezemelerde kullanılan desenler, klâsik üslûb ve tekniklerle ilgili özellikler, Türk zevkinin sunduğu renk uyumu, tezyînî san'atlar bakımından incelendiği zaman, san'atı bulunduğu zirvede seyretmek mümkündür.

XVI. Yüzyıl kalemişlerinde dâhî san'atkâr Nakkaş Sâî ve mâhiyeti, aynı yüzyılda camîlerin içini çiçek bahçesine

döndüren, dünyaca ünlü İznik çinilerini üreten usta eller, işlenecek bezeme desenlerinin çizildiği veya onaylandığı saray nakışhânesi ve sernakkaşı Babanakkaş, Şahkulu ve daha sonra bu göreve gelen talebesi Karamemi (Mehmed-i Siyah), devrinin hat üstâdlarından Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisârî ve talebeleri..... Bu san'atkâr kadroyu yetiştiren eğitim sistemi ve disiplin..... Kullanılan malzemenin uzun ömürlü oluşu ve finansman zenginliği...

Bütün bu üstün hizmetlerin sırrını çözebilmek için, verdiği eserlerle ismi tarihe yazılmış san'at ve zanaat erbâbının eğitiminin, dolayısıyla usta-çırak veya hoca-talebe ilişkisi ve lonca

teşkilâtının iyi bilinmesine, devletin ekonomik ve sosyal hayatında düzenin sağlanması için alt yapıyı hazırlayan Türk vakıf sisteminin yeniden ele alınarak araştırılmasına ve özü korunarak, günümüz şartlarında hayata getirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece bugün toplumu rahatsız eden pek çok meselenin çözümünün, kendi tarihimizin derinliklerinde saklı bulunduğunu ve gün ışığına çıkarılmayı beklediğini fark etmeliyiz.

Kismen Simetri Ulama Çini / TopkapıTakyeci Camii

Edirne Selimiye Camii